

УДК 325.14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2024-3-3>**Пилипченко О.О.***доктор філософії в галузі економіки,
докторант**Приватного акціонерного товариства “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”;**керуючий партнер**Адвокатського бюро “Олега Пилипченка”**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>***Pylypchenko Oleh***PhD in Economics in the Field of Economics, Doctoral Candidate**Private Joint-Stock Company “Higher education institution**“Interregional Academy of Personnel Management”;**Managing Partner**Law Firm “Oleh Pylypchenko”*

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД

PECULIARITIES OF MIGRATION POLICY IN THE IMPERIAL PERIOD

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню міграційної політики в імперський період. Відзначено, що тільки з XVII ст. починає формуватися розуміння важливості та значущості міграційних процесів в існуванні держави та розвитку окремих територій. Встановлено, що на українських територіях, які входили до складу Російської Імперії міграційна політика, як системне явище починає проявлятися з епохи правління Катерини II. В умовах свого розширення Російська Імперія прагнула заселити та ефективно освоїти приєднані території. Такий підхід вимагав системного переселення селян і ремісників, а також залучення іноземних колоністів, що сприяло не тільки демографічному зростанню, а й розвитку територій. Держава визначала райони вселення, до яких входили політично і стратегічно важливі території, а також східні та знову приєднані території, які традиційно потребували заселення. Це рішення було спрямоване на зміцнення державної безпеки та освоєння нових земель. Ба більше, встановлювались райони виселення, що являли собою малоземельні, але відносно густонаселені регіони центральної європейської частини Імперії. Це рішення було покликане розвантажити перенаселені області та поліпшити умови життя місцевого населення. На вищому рівні визначались контингенти переселенців, які здебільшого складались з особисто та економічно залежних осіб. Держава застосовує широкий спектр економічних та правових заходів реалізації державної міграційної політики, які надають їй змогу ефективно контролювати і спрямовувати міграційні потоки. З 80-х років XIX ст. у країні формується впорядкований процес внутрішньої міграції, а міграційна політика стає важливим інструментом державного управління, спрямованим на зміцнення і розвиток територій Імперії, на вирішення її зовнішніх і внутрішніх проблем. Встановлено, що міграційна політика Російської Імперії відіграла значну роль у формуванні етнічного та культурного ландшафту країни, сприяючи становленню багатонаціонального суспільства. Під час її реалізації було накопичено великий практичний досвід, який, за умови його адаптації до сучасних реалій, може бути використаний Україною у повоєнний період.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, міграційні процеси, українські території, Російська Імперія, меноніти

ANNOTATION

The article is devoted to the study of migration policy in the imperial period. It is noted that only in the seventeenth century an understanding of the importance and significance of migration processes in the existence of the state and the development of individual territories began to form. It is established that in the Ukrainian territories that were part of the Russian Empire, migration

policy as a systemic phenomenon begins to manifest itself from the era of Catherine II. In the context of its expansion, the Russian Empire sought to settle and effectively develop the annexed territories. This approach required the systematic resettlement of peasants and artisans, as well as the involvement of foreign colonists, which contributed not only to demographic growth but also to the development of the territories. The state determined the areas of resettlement, which included politically and strategically important territories, as well as eastern and newly annexed territories that traditionally required settlement. This decision was aimed at strengthening state security and developing new lands. Moreover, eviction areas were established, which were low-lying but relatively densely populated regions of the central European part of the Empire. This decision was intended to relieve overpopulated areas and improve the living conditions of the local population. At the highest level, the contingents of resettlers were determined, which mostly consisted of personally and economically dependent individuals. The state applies a wide range of economic and legal measures to implement the state migration policy, which enable it to effectively control and direct migration flows. Since the 80s of the nineteenth century, an orderly process of internal migration has been formed in the country, and migration policy has become an important instrument of public administration aimed at strengthening and developing the territories of the Empire, and at solving its external and internal problems. The author establishes that the migration policy of the Russian Empire played a significant role in shaping the ethnic and cultural landscape of the country, contributing to the formation of a multinational society. During its implementation, a great deal of practical experience was gained, which, if adapted to modern realities, can be used by Ukraine in the post-war period.

Keywords: migration, migration policy, migration processes, ukrainian territories, Russian Empire, mennonites.

Постановка проблеми. Міграційна політика в її сучасному розумінні являє собою діяльність держави, спрямовану на регулювання міграційних потоків. У межах цієї діяльності розробляють і реалізують різні заходи, механізми та інструменти, що сприяють досягненню поставлених цілей і завдань міграційної політики. Міграція як явище має глибоке історичне коріння, що простежується як у період існування Київської Русі, так і після її розпаду. Після розпаду Київської Русі в XII ст. її території упродовж

наступних віків неодноразово входили до складу різних державних утворень, таких як Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Австро-Угорщина, Російська Імперія та ін. Кожне із зазначених державних утворень проводило на нових територіях свою політику, яка тією чи іншою мірою провокувала різнопланові міграційні процеси. Зміна кордонів вимагала від правлячого класу активної участі в заселенні нових земель, освоєнні їхніх природних ресурсів. Основна мета проведеної політики в цей історичний період часто була невіддільна від розв'язання означених завдань. Водночас тільки з XVII ст. починає формуватися розуміння важливості та значущості міграційних процесів в існуванні держави та розвитку окремих територій.

Вивчення історії міграційної політики в імперський період є критично важливим для розуміння, як підходи до управління міграційними потоками можуть впливати на національну економіку, соціальну стабільність і міжнародні відносини. До того ж аналіз імперської міграційної політики дає змогу виявити як успішні практики, так і помилки, які можуть бути враховані на сучасному етапі існування України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблем міграції населення та її регулювання зумовили інтерес багатьох учених до цієї теми. Зокрема, міграційним процесам і різним аспектам формування міграційної політики присвячені наукові роботи таких авторів, як О. Власюк, І. Горбачова М. Дущик, Н. Кочергіна, Е. Лібанова, О. Малиновська І. Майданік, Ю. Макогон, С. Пирожков, Л. Семів та ін. Однак гострота проблем і мінливість міграції як соціально-економічного явища зумовлюють необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Наше дослідження опиратиметься на різноманітні джерела, включно з архівними документами, статистичними даними, мемуарами і науковими роботами, присвяченими проблемі міграції, задля забезпечення його комплексності та об'єктивності.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей міграційної політики в імперський період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини XVII ст. значна частина сучасної Лівобережної України (Гетьманщина) потрапила під управління Російського Царства, яке в 1721 році перетворилося на Російську Імперію. Російська Імперія з дня свого заснування і до ліквідації в 1917 році почала об'єднувати під своїм прапором все більше територій, які на сьогоднішній день знаходяться в складі України [1, с. 48]. Російська Імперія, володіючи великими мало заселеними територіями, цілеспрямовано проводила політику щодо заселення своїх околиць. До того ж правителі Імперії розуміючи її відставання від європейських країн намагалися залучати до країни представників іноземної еліти, промисловців, торговців тощо. Прагнення досягти окреслених цілей

зумовлювало необхідність розробки та реалізації різних державних стратегій.

В Російській Імперії існували як внутрішні, так і зовнішні міграційні потоки. До селянської реформи 1861 року в країні основна увага приділялась питанню зовнішньої міграції, після реформи – внутрішній міграції. В першій половині XVIII ст. імміграція в Імперію була нечисленною і загалом являла собою поодинокі випадки переїзду цінних іноземців, зазвичай за запрошенням правителя, та прийняття ними імперського громадянства. В 1762 році на трон Російської Імперії зійшла Катерина II, яка, будучи іноземкою за походженням, користуючись досвідом Пруссії, активно заохочувала іноземну колонізацію територій країни. Майже одразу видається Маніфест “Про дозвіл усім іноземцям, які в Росію в'їжджають, селитися, де забажають” від 04.12.1762 р. Маніфест різними мовами було розіслано імперським дипломатичним представникам по всій Європі. Але, у зв'язку з тим, що в цей історичний період поселенців-колоністів прагнули залучити й інші європейські країни, Маніфест не зміг досягти покладених на нього цілей і завдань.

Ситуацію виправив Маніфест “Про дозвіл усім іноземцям, які в Росію в'їжджають, поселятися в яких Губерніях вони забажають, і про даровані їм права” від 22.07.1763 р. Даний акт містив істотний перелік пільг і привілеїв для іноземних поселенців. Найважливішими привілеями були: свобода віросповідання, а також право будувати церкви і школи, наймати священиків. Однак створення монастирів і місіонерська діяльність були заборонені. Іноземцям, які оселялися у великій кількості на необжитих територіях, обіцяли звільнення від усіх податків, служб, від постою і квартирування військових частин на термін у 30 років. Ті, хто оселявся в містах, могли користуватися цим привілеєм 10 років, а в Москві, Санкт-Петербурзі або прибалтійських губерніях – 5 років. Кредити, надані для зведення будинків, господарських дворів, на придбання худоби, знарядь праці, насіння, на будівництво фабрик і купівлю сировини, поверталися без відсотків протягом 10 років (рівними частинами кожні 3 роки). Колоніям надавалася внутрішня юрисдикція, тобто місцеве самоврядування. Іноземні поселенці звільнялися від військової служби “на весь час перебування свого”. Кожен колоніст міг ввозити товари для власного споживання, а для продажу – на суму до 300 руб. Той, хто заводив фабрики, мануфактури або заводи і виробляв товари, яких у Росії ще не було, міг продавати їх безмитно в країні та за кордоном протягом 10 років [2]. Управління процесом поселення було покладено на створену Канцелярію опікунства іноземців, скасовану 1782 року.

Запропоновані умови були схвально прийняті серед поселенців і призвели до масової міграції німців на території Російської Імперії. У перші два роки міграції колоністи заснували

на територіях Саратовської та Самарської губерній 102 колонії. Окремі колонії засновувалися в Петербурзькій і Воронежській губерніях. Що стосується українських територій, то починаючи з 1782 року німецькі поселенці масово заселяють територію південноукраїнських земель Російської Імперії – Новоросії. З 1789 року сюди переважно прямували представники релігійної групи менонітів.

Міграція менонітів на українські території, що входять до складу Російської Імперії, є значною подією в історії міграційних процесів цього регіону. Меноніти, які належали до анабаптистського руху і відомі своїми пацифістськими переконаннями, на запрошення Катерини II, заселяли та розбудовували південноукраїнські землі. У 1789 році менонітами була заселена Хортицька волость Катеринославського повіту Катеринославської губернії. У 1800 році 150 сімейств переселилися на Молочні води Мелітопольського повіту Таврійської губернії. До 1820 року кількість колоній збільшилася в Першому менонітському окрузі (Хортицький) до 18, а у Другому менонітському окрузі (Молочанський) до 40. У 1852 році було утворено Третій менонітський округ (Маріупольський). Засновані колонії стали центрами сільськогосподарського та ремісничого виробництва. Меноніти були відомі своїми навичками в землеробстві, особливо у вирощуванні пшениці та розведенні худоби. Їхні передові методи обробітку землі та ведення господарства поліпшили аграрну продуктивність територій. До того ж меноніти зробили внесок у розвиток місцевої промисловості, включно з млинами, цегляними заводами і різними ремісничими виробництвами. Трудова етика і підприємницький дух менонітів сприяли економічному процвітання колоній та інтеграції в місцеву спільноту.

Меноніти зберегли свої культурні та релігійні традиції, що сприяло різноманітності культурного ландшафту українських земель. Їхні школи, церкви та громадські організації відігравали важливу роль у житті колоній, сприяючи підтримці та передачі культурної спадщини наступним поколінням. Внесок менонітів залишив помітний слід в історії та спадщині південних територій сучасної України. Підкреслимо, що непродумана внутрішня політика Російської Імперії в 1874 році призвела до масової еміграції менонітів. Залишаючись переконаними пацифістами, меноніти негативно сприйняли запроваджену з 1 січня 1874 року загальну військову повинність, яка вступала в протиріччя з їхніми релігійними переконаннями. У зв'язку з чим, тільки з Таврійської та Катеринославської губерній до 1876 року емігрувало близько 1800 сімейств менонітів. На початок ХХ ст. у Катеринославській губернії залишилася 51 колонія, у Таврійській губернії – 57 колоній, а в Херсонській губернії – 16 колоній німців-менонітів. Намагаючись виправити ситуацію, уряд у квітні 1875 року наділив менонітів правом

відбувати альтернативну службу в майстернях морського відомства, у пожежних командах і в особливих рухомих командах лісового відомства. За переписом населення 1897 року загальна кількість менонітів в Імперії становила 66 564 осіб. Більшість із них проживала в Таврійській губернії – 25 508 осіб, Катеринославській губернії – 23 922 осіб і Херсонській губернії – 5 386 осіб.

Продовжуючи наше дослідження, зазначимо, що міграційну політику Катерини II продовжили її спадкоємці, які спільно з іноземцями почали залучати в країну втікачів і розкольників. Так, Павло I надав німцям-менонітам, які переселялися в Новоросію, додаткову пільгу, звільнивши їх від сплати податків на 5–10 років. Також він відновив низку державних органів, що опікувалися питаннями іноземних поселенців. У 1800 році було засновано Контору опікунства новоросійських іноземних поселенців у Катеринославі, яка проіснувала до 1818 року.

На початку ХІХ ст. прийом іноземних поселенців в Імперію було реорганізовано. Зійшовши на престол, Олександр I прийняв рішення проводити більш вивірену зовнішню міграційну політику, проводячи відбір серед охочих іммігрувати в Імперію. Згідно з ухваленими “Правилами для прийняття і оселення іноземних колоністів” від 20.02.1804 р. казенну землю для колонізації могли отримати лише “добрі та заможні господарі”, а також сільські ремісники, які привозили із собою гроші та товари на суму щонайменше 100 гульденів. Після 10 років звільнення від податків вони повинні були повертати витрати на переселення протягом наступних 10 років. 1 березня 1804 року Олександр I надав колоністам право купувати землю без селян. Оскільки континентальна блокада Наполеона I призвела до кризи державних фінансів, 1810 року видачу кредитів іноземним колоністам було припинено (25 жовтня 1819 року дипломатичні представництва Імперії отримали вказівку більше не видавати в’їзних паспортів). Після масової імміграції 1803–1817 рр. завдання по управлінню колоністами та представництву їхніх інтересів було доручено Опікунському комітету про колоністів Південного краю Росії, заснованому в 1819 році. Опікунський комітет спочатку перебував у Катеринославі, з 1821 року – у Кишиневі, а з 1833 року до його скасування в 1871 році – в Одесі. Йому були підвідомчі місцеві адміністративні та господарські установи (утворені “Положенням про головне управління колоністів Південного краю” від 22.03.1818 р.), Катеринославська, Одеська та Бессарабська контори іноземних поселенців (скасовані в 1833 році у зв'язку з тим, що скоротився потік іммігрантів та економічне становище колоністів зміцнілося). У 1857 році уряд ще раз підтвердив привілеї колоністів, підсумувавши всі колишні укази, що стосувалися колоній, у Статуті для іноземних колоній в Російській Імперії [2].

Після Російсько-турецької війни 1806–1812 років, відповідно до умов Бухарестського мирного договору 1812 року, територія між річками Дністер і Прут була приєднана до Російської Імперії. У 1818 році на цій території було утворено Бессарабську область, перетворену в 1873 році на губернію. Приєднання Бессарабії до Російської Імперії відіграло важливу роль у зміцненні стратегічних позицій держави на південному заході та сприяло розширенню її впливу в регіоні. Нові спустошені війною території необхідно було заселяти, внаслідок чого вони одразу потрапили до сфери впливу імперської міграційної політики. Маніфест “Про гарантії новим колоністам” від 29.11.1813 р., який багато в чому доповнював “Правила для прийняття і оселення іноземних колоністів”, усім новим поселенцям спустошених територій обіцяв: виділення 60 десятин землі (близько 60 га) на кожну сім’ю; відсутність усіх податків на 10 років; місцеве самоврядування на рівні поселень та право обирати главу поселення; право на здобуття шкільної освіти рідною мовою (за умови спорудження власних шкіл); свободу релігії та побудови церков іншої віри, відмінної від православної християнської; звільнення від військового призову для чоловіків і їхніх нащадків до кінця життя; свободу віри. Маніфест був спрямований насамперед на німецьких колоністів, які мешкали тоді на території розділеної Польщі, особливо в регіонах сучасної Варшави та Лодзі. Вони й стали першими німецькими колоністами в південній Бессарабії. Однією з причин зростання міграції до Бессарабії стала кліматична катастрофа, яка оминула ці території, проте торкнулась більшої частини Європи. 1816 рік став одним із найважливіших для сільського господарства. Результати “року без літа” були катастрофічними для економіки більшості країн Європи і США (там цей рік прозвали “eighteen hundred froze to death” – “тисяча вісімсот замерзли на смерть”). Комфортний клімат із запропонованим набором привілеїв призвів до величезної хвилі міграції німецьких колоністів [3]. Перше на Бессарабії німецьке поселення Тарутине було засноване в 1814 році німецькомовними вихідцями з герцогства Варшавського (Царства Польського), так званими “варшавськими колоністами”. Саме Тарутине стало центром бессарабських німців. Протягом 1814–1817 рр. колоністи утворили в Аккерманському повіті 13 населених пунктів. Якщо до 1818 року на Бессарабії проживало близько 8,3 тис. осіб колоністів, а 1827 року – 9,4 тис., то до 50-х років їхня загальна кількість сягнула 24,3 тис. осіб [4]. Підкреслимо, що крім німецьких колоністів, на території Бессарабії масово переселялися і представники інших національностей. Ці міграційні потоки сприяли не тільки демографічному зростанню регіону, а й його економічному та культурному розвитку. Німці, гагаузи, болгары і греки активно освоювали нові землі, роблячи свій внесок у сільське господарство і ремесла.

Переселення різних етнічних груп створило багатонаціональну і багатокультурну спільноту, що збагачувала соціальну тканину Бессарабії. Імперський уряд, прагнучи зміцнити і розвинути нещодавно придбані території, створив сприятливі умови для поселенців, що сприяло успішній інтеграції нових мешканців і процвітання позначених територій.

Нарівні з менонітами, колоністами, які прагнули релігійної свободи, були пієтисти. Пієтисти являли собою релігійний рух усередині протестантизму, що виник у Німеччині наприкінці XVII ст. Основні принципи пієтизму включали особисту побожність, активне вивчення Біблії, суворе моральне життя і прагнення до внутрішнього духовного оновлення. Пієтисти наголошували на важливості особистих релігійних переживань і критикували формалізм традиційного лютеранства, через що зазнавали переслідувань і гонінь. Пільга у вигляді свободи релігії та можливості будувати церкви своєї віри призвела до їхнього масового переселення в південний край Російської Імперії. Пієтисти заснували низку колоній (Новий Данциг, Старий Данциг, Рорбах, Вормс тощо), на територіях, що належать зараз до Миколаївської, Одеської та Кіровоградської областей України.

Загалом досвід, накопичений у процесі проведення міграції, продемонстрував необхідність ретельного добору потенційних поселенців, насамперед за професійними критеріями. Було встановлено щорічний ліміт в 200 сімей на кількість прийнятих іммігрантів. Згодом приплив іноземців обмежили ще більше, дозволяючи імміграцію тільки за спеціальними дозволами. Перевагу надавали хліборобам, скотарям, садівникам і ремісникам, за умови наявності в них невеликого власного капіталу. За століття проведення подібної міграційної політики в Російській Імперії було засновано 549 нових колоній, в яких проживало понад 200 тис. осіб чоловічої статі різних національностей. Більшу частину цих колоній було організовано на територіях, які належать сучасній Україні та Молдавії.

Аналіз показує, що заходи державної міграційної політики, спрямованої на залучення та інтеграцію поселенців-колоністів, можна розділити на дві основні категорії: економічні та правові. Економічні заходи включали різні виплати, як у грошовій, так і в натуральній формі, а також економічні пільги. Ці пільги істотно різнилися залежно від категорії поселенців, будь то іноземці, селяни-втікачі або розкольники. Правові заходи полягали в наданні поселенцям особливого правового статусу іноземних колоністів, який давав їм право не служити ні на цивільній, ні на військовій службі. Селянам-втікачам і розкольникам також надавалися певні правові привілеї. Наприклад, селянам-втікачам дарували свободу, а розкольникам прощали їхні злочини, що сприяло інтеграції зазначеної категорії осіб в суспільство. Такі заходи стимулювали приплив і осідання в Російській Імперії

значної кількості як іноземних колоністів, так колишніх імперських підданих. Надаючи певні переваги, уряд створював сприятливі умови для колонізації малозаселених територій, що сприяло підвищенню міцності Імперії. Слід акцентувати увагу на тому, що міграційна політика до XIX ст. складалася з політичних, а не економічних потреб держави.

Окрім імміграції в Імперії простежувалась і внутрішня міграція населення. У внутрішній міграції переважно брали участь державні (казенні) селяни, які вважалися особисто вільними, вони формували вільно-народне переселення, якщо переселялися з власної волі. Також казенні селяни брали безпосередню участь в урядовій колонізації, якщо переселення відбувалося на вимогу влади. Приватновласницькі селяни (кріпаки) переселялися в невеликих кількостях і на малі відстані своїми поміщиками і були елементом поміщицької колонізації. Що стосується кріпаків-утікачів, то вони масово осідали на землях Новоросії, приєднуючись до державних селян. Імперський уряд негласно заохочував розселення втікачів не тільки в Новоросії, а й на території Башкирії та Північного Кавказу.

Загалом міграційна ситуація від дня ухвалення Маніфесту “Про дозвіл усім іноземцям, які в Росію в’їжджають, селитися, де забажають” від 04.12.1762 р. і до початку селянської реформи 1861 року, яка ознаменувалася ухваленням Маніфесту “Про Всемилостиве дарування кріпакам прав стану вільних сільських обивателів” та “Загального положення про селян, що вийшли з кріпацтва”, характеризувалась переважанням імміграційних тенденцій. До кінця XVIII ст. поселенці масово заселяли території Новоросії, Південного і Північного Приуралля та Нижнього Поволжя. До середини XIX ст. основна маса поселенців прямувала до Харківської, Тамбовської, Воронежської, Саратовської та Оренбурзької губерній. Загалом за століття міграції трохи менше половини всіх поселенців (42,5 %) осіли на території Новоросії. Аналіз показує, що переселення здійснювалися переважно в межах європейської частини Імперії. Основними методами управління переселенням були заходи адміністративно-організаційного характеру.

Скасування кріпосного права в Російській Імперії об’єктивно створило всі передумови до розробки дієвої внутрішньої міграційної політики. Однак уряд не одразу усвідомив важливість регулювання переселенського руху. У той період домінувала позиція, згідно з якою звільнення селян і надання їм свободи пересування є достатнім кроком, що призведе до саморегулювання процесів розміщення населення відповідно до потреб економічного розвитку. На початковому етапі, після селянської реформи 1861 року, законодавство, за рідкісним винятком (питання заселення Далекого Сходу), не забезпечувало належного регулювання міграційних процесів. Відсутність чітких правових норм і механізмів управління переселенням ускладнювало організацію

переселенського руху. У результаті багато селян, скориставшись свободою пересування, стикалися з труднощами в пошуку нових земель і ресурсів для облаштування на нових місцях проживання. Лише з плином часу уряд почав розробляти і впроваджувати заходи з регулювання внутрішніх міграційних процесів. Стали з’являтися правові акти, спрямовані на організацію та підтримку переселення селян, що мало забезпечити ефективно та впорядковане розселення населення. Так, в 1881 році було затверджено Положення “Про встановлення тимчасових правил про переселення селян на вільні казенні землі”. Однак норми цього правового акта не відповідали об’єктивним реаліям і потребам переселенців, у зв’язку з чим, по суті, стримували міграцію, а не заохочували її. Цим було зумовлено ухвалення в 1889 році Закону “Про переселення сільських обивателів і міщан на казенні землі”, згідно з яким: переселенський рух зосереджувався в руках уряду; для переселення в східні райони потрібен був спеціальний дозвіл; обмежувалося самовільне переселення; запроваджувалася низка пільг, пов’язаних із орендними платежами, виконанням військового обов’язку, отриманням позичок та ін. Положення Закону не могли бути реалізовані без відповідної перебудови апарату, що відає землеустроєм і переселенням. У зв’язку з чим у Міністерстві внутрішніх справ створили Переселенське управління, яке, згідно з Указом від 02.12.1896 р.: здійснювало попереднє вивчення районів, призначених для переселення; виконувало керівництво справою видачі дозволів на переселення, а також, у необхідних випадках, саму видачу цих дозволів; вело загальне керівництво переселенням, тобто переміщенням сільського населення центральних районів на постійне проживання в малонаселені околиці (Сибір, Далекий Схід, Середня Азія), займалося питаннями влаштування переселенців; завідувало всіма кредитами, які відпускали у Міністерстві внутрішніх справ; вело попередню розробку всіх нових заходів законодавчої та адміністративної природи, на необхідність яких вказував подальший хід розвитку переселенської справи [5]. До утворення цієї установи переселенням державних селян з 1837 року до 1894 року займалося Міністерство державного майна.

У цей самий період приходиться розуміння економічної доцільності міграції, її зв’язку з реалізацією масштабних інфраструктурних проектів. Так, в 1891 році Найвищий рескрипт Олександра III затвердив будівництво Великого Сибірського рейкового шляху, а вже у 1893 році створюється Комітет Сибірської залізниці, який починає регулювати питання переселення. Промисловий розвиток Сибіру з цього часу ототожнюється з його заселенням. До рубежу століть у Російській Імперії сформувалася стійка тенденція до швидкого природного приросту населення в її центральних губерніях. Приріст населення посилив проблему малоземелля, яку уряд намагався розв’язати шляхом переселення

селян із центральних регіонів на сибірські й далекосхідні землі з наданням значних пільг і преференцій тим, хто переселявся:

- 1861 рік – звільнення переселенців на Амур: навечно від подушної податі; на 20 років від оброчної податі на землю; від рекрутської повинності на десять рекрутських наборів;

- 1882 рік – звільнення переселенців у Приамурський край від державних повинностей на 5 років; розмір позики для поселенців устанавлено в розмірі 100 руб;

- 1886 рік – звільнення переселенців, що приписуються до міст Приамурського краю: від усяких мит, державних повинностей і військового постою на 10 років; від рекрутської повинності на десять рекрутських наборів;

- 1893 рік – наділення солдатів, які служили на Далекому Сході та звільнені в запас, правом протягом 3-х років безоплатно виїжджати на батьківщину, виписувати сім'ї та привозити їх на Далекий Схід на пільгових умовах;

- 1897 рік – наділення солдатів і матросів, які продовжують службу в Приамурському краї, правом привозити сюди безкоштовно свої сім'ї;

- 1904 рік – розмір позики для поселенців у Приамурський край встановлено в розмірі 200 руб;

- 1908 рік – звільнення переселенців на Сахалін від податків на 5 років тощо.

Система пільг і привілеїв у Російській Імперії охоплювала як організовані переселення, так і індивідуальних переселенців. Розмір наданої допомоги варіювався залежно від території вселення і встановлювався не залежно від нужденності переселенців, а відповідно до господарських труднощів і державної потреби заселення тієї чи іншої території, що свідчить про гнучкість та адаптивність державної міграційної політики.

Уряд активно займався вирішенням організаційних питань, пов'язаних із переселенням. Наприклад, наприкінці 1890-х років на залізницях Сибіру було запроваджено пільгові тарифи для переселенців, що дало змогу дорослим оплачувати лише частину вартості квитка третього класу, для дітей проїзд був безкоштовним. Ба більше, переселенцям надавали санітарно-продовольчу допомогу під час подорожі, причому діти та хворі отримували її також безкоштовно.

Система пільг і привілеїв постійно змінювалася й актуалізувалася у відповідь на виклики часу та поточну ситуацію в “переселенському полі”. У 1882 році, з організацією морських перевезень з Одеси до Владивостока, було запроваджено безплатний проїзд для переселенців, проте вже в 1886 році цю пільгу було скасовано. У Приамурському краї привілеїв звільняючий поселенців від військової повинності було скасовано в 1910 році. У 1913 році було встановлено позику для поселенців уже в розмірі 400 рублів, що відображає прагнення держави підтримувати потік переселенців з огляду на його зменшення. Ці заходи демонструють

прагнення уряду створювати сприятливі умови для переселенців, що сприяло успішному освоєнню і заселенню нових територій, а також зміцненню економічного і соціального розвитку східних територій Російської Імперії. Основовими правовими актами, що регулювали міграцію населення в той період були:

- Закон “Тимчасові правила про переселення сільських обивателів і міщан – землевласників” від 06.06.1904 р;

- Іменний Найвищий Указ “Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосуються селянського землеволодіння і землекористування” від 09.11.1906 р.;

- Закон “Про порядок видачі позик на загальнокорисні потреби переселенців” від 05.05.1909 р.;

- Закон “Про зміну правил про видачу позик на господарський устрій переселенців” від 04.07.1912 р.

Що стосується українських територій, то в аналізований період міграційна політика Російської Імперії фактично забороняла виселення з них селян, щоб не послаблювати на цих територіях російського етносу. Ба більше, держава, намагаючись зміцнити свою присутність в азійському регіоні, забезпечити безпеку східних кордонів, не прагнула цього робити на шкоду західним регіонам і безпеці західних кордонів.

Загалом в основу міграційної політики початку ХХ ст. було покладено принцип свободи переселення, але формування та спрямування міграційних потоків забезпечувалося через особливу підтримку з боку уряду тим переселенцям, що вибували з перенаселених місцевостей, та тим, які прямували до районів, визначених для заселення (здебільшого Сибір і Далекий Схід). Для охочих скористатися державним сприянням у переселенні давали можливість попередньо познайомитися з місцем вселення (інститут “ходаків”). Урядом Російської Імперії, у період діяльності Переселенського управління було розроблено й ухвалено ряд методів проведення політики в галузі міграції, які підкріплювали фінансуванням із скарбниці та іншими видами матеріальної підтримки. До економічних заходів реалізації державної міграційної політики в той період належали: прямі фінансові виплати в натуральній і грошовій формі; пільги з податкових і фінансових зобов'язань, митних тарифів. До фінансових виплат у натуральній формі належало: надання землі в місцевостях, у заселенні яких зацікавлений уряд. Розмір земельної ділянки не повинен був перевищувати встановлених граничних розмірів ділянкою місцевого населення. Землю надавали в обштинне, подвірне користування або в хутірські відруби; відпуск лісу з казенних лісів на потреби переселенців; продовольча (надання продовольства в дорозі та на переселенських пунктах) і медична допомога (амбулаторна допомога, будівництво лікарень), включно з організацією боротьби з епідеміями; дорожні

(будівництво та ремонт шосейних, ґрунтових доріг) та – гідротехнічні роботи (будівництво колодязів, буріння свердловин, зрошення земель); ветеринарна допомога; відведення земель іноземцям під час переходу їх на осілий спосіб життя; агрономічна допомога (роздача насіння, проведення дослідних посівів, надання в безоплатне користування сільськогосподарських знарядь праці); фінансування поземельно-упорядницьких загонів і роботи з проведення межування (виділення землі під відруби, хутори); утримання дітей-сиріт переселенців та фінансування здобуття медичної освіти переселенцями у вищих навчальних закладах країни [5]. Отже, незважаючи на початкові труднощі та відсутність чіткого законодавчого регулювання, скасування кріпосного права все ж таки може розглядатися як суттєвий позитивний імпульс, що сприяв розробці та вдосконаленню внутрішньої міграційної політики Російської Імперії.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вище викладене хотілося б зазначити, що міграційна політика, як системне явище починає проявлятися з епохи правління Катерини II. В умовах свого розширення Російська Імперія прагнула заселити та ефективно освоїти приєднані території. Такий підхід вимагав системного переселення селян і ремісників, а також залучення іноземних колоністів, що сприяло не тільки демографічному зростанню, а й розвитку територій. Держава визначала райони вселення, до яких входили політично і стратегічно важливі території, а також східні та знову приєднані території, які традиційно потребували заселення. Це рішення було спрямоване на зміцнення державної безпеки та освоєння нових земель. Ба більше, встановлювались райони виселення, що являли собою малоземельні, але відносно густонаселені регіони центральної європейської частини Імперії. Це рішення було покликане розвантажити перенаселені області та поліпшити умови життя місцевого населення. На вищому рівні визначались контингенти переселенців, які здебільшого складались з особитої та економічно залежних осіб. Держава застосовує широкий спектр економічних та правових заходів реалізації державної міграційної політики, які надають їй змогу ефективно контролювати і спрямовувати міграційні потоки. З 80-х років XIX ст. у країні формується впорядкований процес внутрішньої міграції, а міграційна політика стає важливим інструментом державного управління, спрямованим на зміцнення і розвиток територій Імперії, на вирішення її зовнішніх і внутрішніх проблем.

Загалом міграційна політика Російської Імперії відіграла значну роль у формуванні етнічного та культурного ландшафту країни, сприяючи становленню багатонаціонального суспільства. Під час її реалізації було накопичено великий практичний досвід, який, за умови його адаптації до сучасних реалій, може бути використаний Україною у повоєнний період.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Габрелян А.Ю. Адміністративно-правове забезпечення державної політики у протидії проституції: дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Київ, 2021. 249 с.
2. ÜBERSIEDLER-PRIVILEGIEN, ausschließliche Rechte, die deutschen Kolonisten, Unternehmern und anderen Personengruppen gewährt wurden. URL: <https://enc.rusdeutsch.eu/articles/5566> (дата звернення: 19.07.2024).
3. Limba Germana Neue Heimat. Cum a devenit Moldova casă comună pentru diferite popoare. Partea a opta. URL: <https://newsmaker.md/rus/novosti/nemetskij-neue-heimat-kak-moldova-stala-obschim-domom-dlya-raznykh-narodov-chast-vosmaya/> (дата звернення: 19.07.2024).
4. Німецькі поселення на території Бессарабії. URL: <https://frumushika.com/55-istorija-kraja/163-istorija-kraja.html> (дата звернення: 19.07.2024).
5. ПовнийзвідазаконівРосійськоїІмперії.URL:https://nlr.ru/e-res/law_r/content.html (дата звернення: 20.07.2024).
6. Габрелян А.Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференцій МЦНД*, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (дата звернення: 20.07.2024).
7. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку робочої сили в світі та в Україні. *Траектория науки*, 2020. № 6(10). С. 2001–2013.
8. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiy O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.
9. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2021. № 3(32). DOI: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550> (дата звернення: 20.07.2024).

REFERENCES:

1. Habrelian A. Yu. (2021) *Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi polityky u protydii prostytutsii* [Administrative and legal support of state policy in combating prostitution]: dys. ... doktora filosofii: 081 – Pravo. Kyiv, 249 p. (in Ukrainian)
2. ÜBERSIEDLER-PRIVILEGIEN, ausschließliche Rechte, die deutschen Kolonisten, Unternehmern und anderen Personengruppen gewährt wurden. Available at: <https://enc.rusdeutsch.eu/articles/5566> (accessed July 19, 2024)
3. Limba Germana Neue Heimat. Cum a devenit Moldova casă comună pentru diferite popoare. Partea a opta. Available at: <https://newsmaker.md/rus/novosti/nemetskij-neue-heimat-kak-moldova-stala-obschim-domom-dlya-raznykh-narodov-chast-vosmaya/> (accessed July 19, 2024)
4. NimetskioselennianaterytoriiBessarabii[Germansettlements on the territory of Bessarabia]. Available at: <https://frumushika.com/55-istorija-kraja/163-istorija-kraja.html> (accessed July 19, 2024). (in Ukrainian)
5. Povnyi zvid zakoniv Rosiiskoi Imperii [Full Code of Laws of the Russian Empire]. Available at: https://nlr.ru/e-res/law_r/content.html (accessed July 19, 2024). (in Ukrainian)
6. Habrelian A. Yu. (2021) Vektor rozvytku Ukrainy: dylema vyboru [Ukraine's development vector: a dilemma of choice]. *Materialy konferentsii MTsND*. DOI: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (accessed July 19, 2024). (in Ukrainian)

7. Habrelian A. Yu. (2020) Analiz suchasnoho stanu rynku intymnykh posluh v sviti ta v Ukraini [Analysis of the current state of the intimate services market in the world and in Ukraine]. *Traektoryia nauky*, vol. 6(10), pp. 2001–2013. (in Ukrainian)
8. Kremynskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A. & Diakovskiy O. (2024) Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, vol. 1, no. 43, pp. 21–24.
9. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O. & Gabrielyan A. (2021) Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, vol. 3(32). DOI: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550> (accessed July 19, 2024).